

## ENTÜBE YANİ SOLUNUM CİHAZINA BAĞLI

Hamza Zülfikar

■ Dilimizde yeni bir dönem başlamış, *yanili dönem*. Önce Batı kökenli bir ad, ardından *yani* sözü, ondan sonra da dinleyicinin anlayabileceği karşılığı yer alıyor. Bunun için *entübe yani solunum cihazına bağlı* örneğini vereyim. Özellikle televizyonlarda bu tür örneklerle sık rastlıyorum. Anlaşılan konuşmacı, *septom* terimini kullanmaktan memnun değil veya halk anlamaz deyip *septomlar yani belirtiler* biçiminde bir de *yani* ile Türkçe karşılığını kullanıyor. Belki de Türkçeye karşı bir duyarlıktan, sevgiden, ilgiden dolayı böyle bir açıklama yapıyor. Fikirlerine başvurulmuş bilim adamlarına gelince genellikle onların Türkçe terimleri seçmede, kullanmada herhangi bir kaygıları yok. Bizim anlamamız için *kognisyon yani biliş* deyip bir açıklama yapsalar bile bu kez *biliş* sözünün ne olduğunu açıklamak zorunda kalacaklar. Eskiden de bu tür kelimeleri duyar, ne anlama geldiğini sormadan geçip giderdik. Bugünse ilacı, aşısı olmayan salgın bir hastalıkla karşı karşıya kalındığı için insanlar; bilgi sahibi olmak istiyor, kullanılan bunca yabancı kelimenin ne anlama geldiğini öğrenmek istiyor. *Virülans, virülan* (virülant) ne demek? İnsanı yataklara saran bir güç, öldüren bir etken anlamları olduğu için mi İngilizcesi kullanılıyor? *Tıp Terimleri Karşılıklar Kılavuzu*'nda *virülans* için verilmiş olan karşılık "hastalandırma yetisi"dir. "Hastalandırma gücü" de uygun bir karşılık olabilir.

Gazetede bilgisine başvurulmuş öğretim üyesi, "Simülasyonlara göre korona eylülde bitecek." biçiminde bir açıklama yapmış. Vatandaş, *simülasyon*'un ne demek olduğunu bilmez. Bunun gazetede *yanili* karşılığı da verilmiyor. Dile sevgisi olan, anlamını, karşılığını öğrenmek isteyen acaba *Türkçe Sözlük*'e bakar mı? Sanmıyorum. Baktığını farz edelim. *Türkçe Sözlük*'te kelime yer almış. *Simülasyon* maddesinin önünde karşılık olarak *benzetim, öğrence* kelimeleri var. Kaya Türkay'ın *Yeni Özleştirme Kılavuzu*'na başvurduğunu düşünelim. O

kaynakta *simülasyon*'a üç karşılık var: **simülasyon**: 1. Benzetim. 2. Oyunlaştırma. 3. Oluşturum. İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'nde ise bu kelime yer almamış. Bir de Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'ne (2015) bakalım. Orada *simülasyon*'a karşılıklar verilmiş ve yapılan tanıma, anlama açıklık getirmek için örnek cümleler de eklenmiş. Madde şöyle:

**simülasyon** *Fr.* Taklit etme, benzerini yapma, benzetim. Buket Uzuner'den anlamı desteklesin diye alınan cümle şöyle:

*Doğru, fakat teknolojik olanaklar aynı zamanda montaj simülasyon tekniklerini de artırdı.*

Buna eklenmiş bir cümle daha var. Alev Alatlı'dan alınmış:

*Ormanların ve binaların ısıya tepkilerinin, yanıcı gaz ve sıvıların dinamiklerinin simülasyonunu yapıyor.*

Bu cümleler, *simülasyon* için yapılan tanıma anlam bakımından açıklığa kavuşturmak için verilmiş ama bu kez bu cümlelerin anlaşılması sorun olmuş.

*Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'nde verilmiş olan "taklit etme, benzerlerini yapma" sözlerini cümlelerdeki *simülasyon* kelimesinin yerine koyuyorum, gene de bir anlam çıkmıyor. Benim takip ettiğim bu yola bir başka vatandaşın başvurduğunu düşünelim. Yeni duyduğu bir kelimenin ne anlama geldiğini ararken bunalmış bir vaziyette hayal kırıklığıyla araştırmadan vazgeçecektir.

Gazetelerde, televizyonlarda bu tür kelimeler çok geçiyor. Ne anlama geldiklerini merak ediyoruz. Gazetede haberden hareket ederek terimi tanımlamaya çalışalım. *Simülasyonlara göre korona eylülde bitecek.* cümlesinde geçen *simülasyon* teriminden anladığımız şudur: "Yapılan araştırma sonuçlarına, konulan tanılara (teşhislere), elde edilen verilere, istatistiklere göre tahmin edilen durum." Bu, tanımdan çok bir açıklama cümlesi oluyor.

Dergi yazılarımı gözden geçiren ve bazı yerinde uyarılarda bulunan oğlum Levent Zülfikar'dan *simülasyon* kelimesinin anlamını Amerikan sözlüklerinde araştırmasını istedim. *The American Heritage Dictionary Of The English Language* adlı sözlükte, "Gerçeği yakın bir yöntemle test yapıp gelecekteki tutumu tahmin etme." şeklinde bir tanım getirdi. Başka anlamlarının da olduğunu söyledi. Sözlükteki tanımla benim haberden çıkardığım tanım az çok örtüşüyordu.

Böyle bir araştırmaya girişildiğinde sözlükçülüğün ne kadar zor, ne kadar dikkat ve birikim isteyen bir iş olduğu daha iyi anlaşılıyor. İşin asıl zor tarafı, tanımlamadır. *Türkçe Sözlük* üstünde çalışırken bir de tanımlamayı destekleyen cümleye ihtiyaç duyulur. Bu, sayfa sayısını artırdığını bile bile *Türkçe Sözlük*'te başlangıçtan beri uygulanan bir yöntemdir. Bir madde başı kelime için verilmiş farklı anlamlar bir de örnek cümleyle daha iyi tanımlansın, anlaşılсын isteriz. Sözlük uzmanının, seçtiği cümlelerin anlamının açıklayıcı olup olma-

dığını gözetmesi bir ilkedir. Eskiden şevahid (tanık) dediğimiz bu cümleler; sözlük maddesini, tanım cümlesini anlam açısından destekler mahiyettedir. Sırf örnek cümle olsun diye tanımdan sonra maddeye birkaç cümle eklemek, sözlüğü şişirmekten başka bir işe yaramaz. Hele iyi seçilmemiş cümle örnekleri, sözlük için bir yük olmaktan öteye gidemez. Bu hususu belirttikten sonra şimdi *simülasyon*'a dönelim.

*Simülasyon* teriminin geçtiği haber metnini tekrar okuduğumda ve yukarıda verdiğim açıklama cümlesi ışığında kısaca “Bir araştırma sonucunda teşhis edilen, tahminine dayalı sonuç.” anlamı çıkıyor. *Simülasyon*, başka bir bilim dalında farklı şekilde tanımlanabilir.

Demek ki gazeteci *simülasyon* kelimesini kullanacak olursa moda olan *yanili* söyleyişle şöyle diyecek: *simülasyona yani teşhis ve tahmin sonucuna göre...*

Şimdi bir kelime üzerinde bu kadar uğraşmaya değdi mi diye sorabilirsiniz. *Sözlükçülük* (leksikografi) bir uygulama alanı olup uzmanlık, deneyim gerektirir; sabır, birikim ve emek ister. Yukarıda örnek olarak verilen cümleler konusuna değinirken de konunun önemine dikkat çektim. Hele bir milletin sözlüğü üzerinde çalışılıyorsa çok daha titiz olmak gerekiyor çünkü bu dile sırasıyla önce Arapça, Farsça, ardından Rumca, İtalyanca, yıllar sonra Fransızca, son olarak da İngilizce kelime ve terimler doldurulmuş. İngilizce kelime ve terimler ise işi büsbütün içinden çıkılmaz duruma sokmuştur. Arapçadan, Farsçadan, Rumcadan, İtalyancadan dile yüzlerce kelime girmiş; o kelimelerin her birinin yazım, söyleyiş sorunları ortaya çıkmıştır. Bunların kökenleri ayrı bir araştırma konusudur. Halk ağızları üzerinde çalışanların işi daha da zordur. Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca kelimeler Anadolu ağızlarında şekilleri bozulmuş, tanınmaları zorlaşmıştır. Bitlis halk ağzında geçen ve bir semt adı olan *Eynelbarut* kelimesinin neden sonra *aynü'l-berit* yani “soğuk su gözesi” demek olduğunu çözebilmişim. Yapıları bozulmuş Rumca ve Ermenice kelimelerin aslını bulmak çok daha zor. Bizim halk ağzından yapılmış derlemelerin toplandığı *Derleme Sözlüğü*'nde, bilindiği gibi yabancı kelimelerin hangi dilden geldiği belirtilememiştir. Bunlar Batılı araştırmacıların inceleme konusu olmuştur.

*Simülasyon* terimini tanımlarken kullandığım *teşhis* kelimesi, köken olarak Türkçe değildir. Şimdi “*Teşhis* kelimesini de bugün kaç kişi biliyor?” diye birileri bir değerlendirmede bulunabilir. *Teşhis ve tedavi* birlikte kullanılan ve bilinen bir tıp terimidir. Hastalığın ne olduğu belirleniyor, tanınıyor, sonra tedavi ediliyor *Teşhis* için, yapısı kurallı *tanı* karşılık olarak türetilmiş. *Tedavi* için de bulunan karşılık ise *sağaltım*'dır. Günümüzdeki *yanili* anlatımla *teşhis ve tedavi yani tanı ve sağaltım*. Böyle ikili kullanım ilgi görmedi. Belki *teşhis ve tedavi için tanı ve sağaltı* daha çok benimsenebilirdi. Bu bakımdan *tanı* gibi kurallı Türkçe bir kelimeyi harcamayalım. *Teşhis ve tedavi* yanında *tanı* bir sözlükçülük terimidir.

Dilde *tedavi* kelimesinin anlamı genişlemiş hem de *tedaviye cevap vermek*, *ayakta tedavi*, *tedavi görmek*, *tedavi etmek* gibi değişik şekiller oluşmuştur. İstiyoruz ki Batı kökenli *terapi* kelimesini de *tedavi* ile karşılayalım. Nitekim *Türkçe Sözlük*'te bu yola gidildi. *Fizik tedavisi*, *ısı tedavisi*, *ışın tedavisi* gibi sözlerde başarı sağlandı ama *terapi*'nin dilde yayılmasının önüne geçilemedi. *Türkçe Sözlük*'teki bu inceliklere kullanıcı dikkat etmedi. Dilimize Fransızcadan geçmiş *terapist*, *tedavici* biçiminde karşılanamadı; önerilmiş olan *sağaltımcı* ise ilgi görmedi. Bütün bunlar *Türkçe Sözlük*'ü dikkate almamaktan kaynaklandı. Yaşanan bu sonucun müsebbipleri arasında bizler, Türk Dili ve Edebiyatı alanını seçen, bu alanda doktora yapan, doçent, profesör olanlar da var. *Türkçe Sözlük*'te biriken emeği, tutulan yolu, bilim ve sanat çevrelerine anlatamadık.

Meslektaşların bir başka görevi daha var: Dildeki yabancılaşmaya zaman ayırmalılar. Tarihî metinler, köken araştırmaları, dil bilimi yöntemleri, ağız çalışmaları üzerinde yaptıkları incelemelerin yanı sıra biraz da dildeki yabancılaşmayla ilgilenmelerini bekliyoruz. *Türk Dili* dergisinin Mayıs 2020 sayısında, Sayın Hayati Develi'nin "Dilimize Bulaşanlar" adlı makalesi yer alıyor. Bunun gibi yazılara ihtiyaç var. Gazeteler, dergiler de sayfalarında Türkçeye, dildeki yabancılaşmaya yer vermelidir.

Yalnızca şu bir iki ay içinde 40 kadar yabancı kökenli kelime dilde dolaşmaya başladı. Bunların bir kısmı şöyle sıralanabilir:

*İzolasyon*, *similasyon*, *ajitasyon*, *dezenfeksiyon*, *dezenfektan*, *deformasyon*, *virülans*, *hijyen*, *hijyenik*, *influence*, *izole*, *retweet*, *sempnoloji*, *sempptom*, *diagnosis*, *enfektif*, *enfeksiyon*, *enfeksiyöz*, *enfekte*, *enfektif*, *entübe*, *izolasyon*, *karantina*, *korona*, *kronik*, *minimalize*, *pik*, *pandemi*, *pandemik* vb. *Virüs* ise artık içimizde.

*Tanı*, *bulaş* gibi fiil köklerinin isim gibi kullanılması dil bilgisi açısından doğru bulunmayabilir. Ancak kullanıma girdikten sonra yapılacak bir şey kalmıyor. Düzeltmeler vaktinde yapılmalıdır. Bir örnek verelim: *Sürü bağışıklığı*, resmî dilde geçiyor; tıp bilgini, devlet adamı bunu kullanıyor. Varsa gücümüz İngilizceden kelime kelime çevrilmiş olan *herd immunity* (sürü bağışıklığı) sözünü *kitle bağışıklığı* terimiyle karşılayalım.

Gazetede *salgın sönümleme aşamasında* sözü geçti. *İtfa etmek* yerine *sönümlemek* önerilmişti. *İtfa* ile kökteş olan *itfaiye*, bugün dilde yaşıyor ama *itfa* Osmanlıcada kaldı. Bir terim olarak fizikte de geçen *sönümleme* teriminin tıp alanında da kullanılması sevindiricidir. Şimdi dilcilere, fen dallarında çalışanlara, tabiplere düşen görev *bulaş* gibi *sönümleme* terimini de sık sık kullanıp kalıcılığını sağlamaktır.

Ele aldığımız örneklerden *global pandemi* yanında *küresel salgın* sözünü duyunca yüreğimiz serinliyor, yüzümüz gülüyor. *Global pandemi* yerine başka bir ifadeyle *yeryüzünü saran salgın* da denebilir. Yukarıda sıraladığımız terimleri bilginler, kendi aralarında kullanmaya özen göstermelidir. Amaç, bu salgın hastalık için yapılan açıklamaların anlaşılır olmasıdır. Sağlığımızla ilgili

bilgi edinelim istiyoruz. Unutmamak gerekir halk, *pik yapmayı* bilmeyebilir. *Zirve yaptı, doruk noktasına, tepe noktasına ulaştı* sözlerini herkes anlar ve sağlığıyla ilgili bir bilgi edinir. Meselenin bir başka boyutu daha var: Başka dallarda -örnek olarak ekonomide- *hisse senetleri tavan yaptı*, bir başkası *zirve yaptı* diyor. *Pik* yerine bu kelimeler kullanılıyor. Fizikte bir grafiğin *pik noktası* değil de *tepe noktası* deniyor. Bu durum gösteriyor ki bilim ve sanat dalları arasında terim kullanmada kişisel tutumlar var. Türk dil bilgisi üzerinde çalışanlar ile bilim ve sanat dalları üzerinde çalışanların birbirinden haberdar olmaları, birlikte terimlere el atmaları kaçınılmaz bir durum almıştır. Türk bilim ve sanat adınının Türkçeye sevgiyle, ilgiyle baktığından şüphe edilmez. Onlar da dildeki bu yabancılaşmadan hoşnut değiller. Bu bakımdan Türk Dil Kurumunun çatısı altında birlikte çalışmaya ihtiyaç vardır.

Konumuz yalnızca terimlerle sınırlı değildir. Üzerinde durulacak bir başka sorun daha var. O da yayın araçlarında geçen kelimelerin söylenişi / telaffuzudur. “Türkçe söylendiği gibi yazılan, yazıldığı gibi okunan bir dildir.” denirdi. Yıllar bu sözlerin dile getirilmesiyle geçti. Bunu yabancı kelimelerin Türkçenin ses düzenine göre yazılması gerektiği biçiminde yorumlayanlar, Türkçeye hizmette bulundu. *Dahi dâhi, hâkim hakim, adet âdet*, şahıs adı *Nâsır* ile hecesi kısa olan derideki *nasır* gibi şekilce benzer olanlar bir düzeltme işaretiyle birbirinden ayrıldı. Özellikle ünsüz benzeşmelerinde Türkçe söyleyiş hâkim kılındı. “Türkçe söylendiği gibi yazılan, yazıldığı gibi söylenen bir dildir.” sözü, söyleyişe gelince pek işlemedi. Hecesi uzun olan *zaman* gibi kelimelerde bu söz etkili oldu ama sesliyle başlayan bir ek aldığında *kavun karpuz zamanı geçti* sözünde uzunluk tekrar ortaya çıktı. *Sükut* kelimesin son sesi yalın hâldeyken kısa, *etmek* fiiliyle *sükût etmek* biçiminde kullanıldığında açık hece durumuna düşen son hecede uzunluk korundu.

Şimdi yayın organlarında konuşmacıların dilinde birçok tutarsız söyleyiş hatalarına rastlanıyor. *Dünya* kelimesinin son sesi uzunken *dünyada* biçiminde kısa söyleniyor. *Acil* kelimesinin ilk hecesi kısa söyleniyor. *Vaka* kelimesinin her iki hecesi de kısa iken uzun söyleniyor. Dili kendine meslek edinmiş olanlar, metinde *kagir bina* yazılmışsa bunu *kâgir bina* diye okumalıdır.

Sözümüzü bitirirken hem yazarımızı hatırlayıp anmak hem de konumuzla ilgili Orhan Seyfi Orhon’un 1940 yılında yayımlanmış *Kulaktan Kulağa* adlı kitabında geçen sözünü buraya aktarmak istedim. Bu, yazımı (imlası) ve dili açısından üzerinde durulması gereken bir kitaptır. *Konuşma* adlı parçada geçen Türkçe ile ilgili sözü şöyle:

“Bana öyle geliyor ki konuşma dilimizin kelimeleri gittikçe azalıyor. Atalarımızın kullandığı kelimelerden bazılarını biz unuttuk. Bizimkilerden bazılarını da bizim çocuklarımız unutuyor. Bana ara sıra *kuytu* nedir? *sağrı* ne demektir? *değirme* neye derler diye soran delikanlılara rastlıyorum ...” (s. 3)

Orhan Seyfi Orhon’un sözüne günümüzden şunu ekleyelim. Şimdi *yani*, her türlü düşüncüyü, duyguyu ifade etmeye yetiyor!